

ATICILIK SPORUNDA BİR OSMANLI SULTANININ PERFORMANSINI DÖNEMİN ŞİİRİNDEN OKUMAK: TARİH MANZUMELERİNE GÖRE II. MAHMUD'UN OK VE TÜFEK ATICILIĞI

Özge Öztekin*

Osmanlı Devleti'nin spordaki gelişmişlik düzeyi, genel spor politikasını belirleyen kültürel altyapıya bağlı olarak yer yer askerî amaçları da destekleyen bir konumda ilerleme göstermiştir. Savaş amaçlarına uygun olarak sporcu yetiştirmek üzere menziller/stadyumlar kurulmuştur. Her menzilin şeyhi/başkanı ve müritleri/sporcuları vardır. Binicilik, atıcılık, avcılık, cirit, güreş gibi sporları yapabilmek ve eğitimini verebilmek için tekkeler/kulüpler açılmıştır. Özellikle atıcılık sporu; savaş-idman-yarışma biçimi olarak askerî alanda ordu ile formel bir yapı kazanırken, sportif karşılaşmalarda törenlerle ritüel haline gelmiştir. Bir silah aracılığıyla ateş ederken de, yay çekip ok atarken de -ister sabit, ister hareketli olsun- mutlaka belli bir hedef vardır. Hedefi vurmakla kalmayıp aynı zamanda rekor da kıran atıcıların adlarını ebedileştirmek için siciller tutulup anıtlar dikilmiştir. Atıcılık tekniğini anlatan kitaplar yazılmıştır. Atış mesafesini ölçmek için “gez” denilen, insan adımı ile aynı uzunlukta (yaklaşık 66 cm) olan bir ölçü birimi söz konusudur. Menziller, arazi durumu ve rüzgârların yönü dikkate alınarak açılır. Örneğin Ok Meydanı'nda çeşitli rüzgârların yönünü değiştirecek dağ ve tepeler olmadığı için lodos, poyraz, yıldız, gün doğusu havaları ile menzil açılmıştır. Atıcılıkta ün yapan halktan isimler olduğu kadar, Osmanlı sultanları da vardır. Padişahlar bazen saltanat binişlerinde gösteri amaçlı atışlar yaptıkları gibi, seyir için geldikleri yarışmalarda ısrar üzerine misafir olarak da katılmışlardır. Ok Meydanı ile saray ve kasır bahçeleri gibi pek çok açık alanda yapılan

*Yard. Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

müsabakalara bizzat yarışmacı olarak girip rekorlar kırarak adlarına menzil taşı diktiren sporcu hükümdarlar olmuştur.*

Bu Osmanlı sultanlarından biri vardır ki, yetenekleri sadece atıcılıkla sınırlı değildir: Sultan Mahmud Hân-ı Sâni, hanedanının otuzuncu padişahı olarak 1808-1839 yılları arasında hüküm süren, askerî alandaki modernist uygulamalarının yanı sıra sanata da meraklı bir padişah'tır. Küçükülüğünde edebiyat, müzik, hat ve topçuluk eğitimi almıştır. Adli mahlasıyla yazdığı şiirleri arasında na'tı dikkat çekicidir. Bilinen yirmi altı bestesinden en ünlüsü, hicaz divanıdır. Tanbur ve ney çalmaktadır. Celi yazıda başarılı olup, kendi elinden çıkan hatları malakârî denilen teknikle kabartma olarak camilere astırmıştır. Tüfek atıcılığında adı, III. Ahmed ve III. Selim ile birlikte anılmaktadır. Okçulukta, IV. Murad ve yine III. Selim gibi taş dikmiş padişahlardandır. Bizzat yarışmacı olarak menzil atışlarına girip rekorlar kırması, bu sporun kurumsallaşmasında gelenek ve askerlik eğitimi kadar müsabaka ve ödüllerin de etkili olmasını sağlamıştır. 1817 yazında, okçuluk ve binicilik yarışmalarına; 1818'de, Ok Meydanı'ndaki kabza ziyafetine katılmıştır. Yine 1818 yılı içerisinde ve 1820'de, Ok Meydanı ile ilgili yasal düzenlemeleri kapsayan çeşitli fermanlar yayımlamıştır. 1832'de, Tophane Müşirliği'ne bağlı olarak Tüfekhâne-i Âmire'yi kurmuştur**.

Mahmud Han'ın bu sporcu yönünü anlatan pek çok kaynak vardır. Türk spor tarihi ve özellikle Osmanlıda spor üzerine bilgi veren eserler olduğu gibi, dönemin tarihî ve edebî kaynaklarından da konuyla ilgili bilgi alınabilmektedir. Örneğin edebî kaynak deyince, divanlar -yerine göre- önemli bir malzeme deposu olma özelliği gösterebilmektedir. Özellikle tarih manzumeleri, yaşanan hayattan yansımalar sunan şiirlerin başında gelmektedir. Dönemin şiir dünyasına baktığımızda, başta Enderunlu Vâsıf olmak üzere, Keçecizâde İzzet Molla ve Leyla Hanım gibi bazı şairlerin divanlarında II. Mahmud'un ok ve tüfek atıcılığıyla ilgili tarih manzumelerine rastlanmaktadır***:

- Enderunlu Vâsıf - “Târîh-i Tüfeng-Endâzî vü Şikesten-i Nişân-ı Beyzâ” (H. 1226)
- Enderunlu Vâsıf - “Târîh-i Tüfeng Ez-Medh-i Sultân Mahmûd Hân” (H. 1226)
- Enderunlu Vâsıf - Târîh-i Tüfeng Ez-Medh-i Sultân Mahmûd Hân” (H. 1226)
- Enderunlu Vâsıf - “Berây-ı Şikesten-i Beyza” (H. 1226)
- Enderunlu Vâsıf - “Târîh Berây-ı Nasb-ı Nişân-ı Sebû-Şikesten-i Bâ-Tüfeng Der-Mukabele-i Kasr-ı Yıldız” (H. 1226)
- Enderunlu Vâsıf - “Târîh-i Menzil-i Tüfeng-i Şehryâr-ı ‘Âli-Nijâd Der-Kasr-ı Sa’dâbâd” (H. 1227)
- Enderunlu Vâsıf - “Târîh-i Menzil-i Tüfeng-i Pâdşâh-ı Cem-Câh Der-Pîşgâh-ı Eyvân-ı Bahâriyye” (H. 1227)
- Keçecizâde İzzet Molla - “Târîh-i Tecdîd-i Tekye-i Meydân-ı Tîr” (H. 1233)
- Leyla Hanım - “Târîh Berây-ı Tîr-Endâzî-i Şâh-ı ‘Âlem (H. 1240)

Tespit edilen bu şiirlerde işlenen konular şu şekilde tasnif edilebilir:

→ Padişahın yetenekli olduğu alanlar ile ok ve tüfek atıcılığındaki mahareti:

Enderunlu Vâsıf, II. Mahmud'un yüce bir münşi, tüfek atıcısı, at binicisi ve hattat ol-

* Bkz. Keten 1974, Erkal 1983, Eralp 1993, Kahraman 1995, Güven 1999.

** Bkz. Yücel 1967, İsen-Bilkan 1997, Alparslan 1999, Güven 1999.

*** Bkz. Gürel t.y, Arslan 2003, Ceylan-Yılmaz 2005.

duğunu dile getirerek bütün fenlerden nasibini aldığını söylemektedir. Ama özellikle tüfek atıcılığında öyle bir şöhreti vardır ki, gayret tüfeği Kaf dağının Simurg'unu yaralar. Bırakın aykırı rüzgârları, kışın esen en sert rüzgâr olan sarsar bile esse sarsılmaz. Şahlara yaraşır /şahane san'atlı tüfeği, lodos-poyraz bilmez yani bütün rüzgârlara karşı dayanıklıdır:

Münşî-i bâlâ tûfeng-endâz ü fâris hat-nüvis
Cümle fenden behreverdür ol hıdv-i tâc-dâr
(Gürel, s.602)

İllâ tûfengde şöhreti şol rütbedür ki san'atı
Eyler tûfeng-i himmeti Sîmurg-ı Kâfi zahm-dâr
(Gürel, s.607)

Muhâlif rûzgâr ile degül sarsarla sarsılmaz
Tûfeng-i san'at-ı şâhânesi bilmez lodos poyraz
(Gürel, s.629)

Leyla Hanım, Mahmud Han'ın oku atıp tek başına nişanı dikiğini söyledikten sonra, “acaba dünyanın gözü, böyle bir kahraman görmüş müdür” diye istifham yoluyla sorarak onun ustalığını anlatmaya çalışmıştır:

Atup tîri nişânı yek-süvâre dikdi Hân Mahmûd
'Acab görmiş mi böyle kahramânı dîde-i dünyâ
(Arslan, s.188)

Keçecizâde İzzet Molla, Abdülhamid Han'ın oğlu Şah Mahmud'un Kahraman kuvvetli ve Neriman dereceli olduğunu, Rüstem gibi ok atışıyla yiğitlik meydanında eşi benzerinin bulunmadığını belirterek hem padişahı mübalağa yoluyla övmüş, hem de telmih yoluyla İran'ın bu konudaki ünlü efsanevî isimlerini anmıştır. “Yayını heybetle eline alsa, bunu gören -tıpkı söğüt ağacı gibi- tir tir titrer” diyerek; padişahın etrafa saldıdığı korkuyu, Divan şiirinde daha çok yapraklarının titremesiyle ele alınan söğüt ağacı benzetmeliğiyle ifade etmiştir. Titremek eylemi için kullanılan Türkçe “tir tir” ikilemesi içindeki Farsça “tîr” (ok) sözcüğünün çağrışımı da dikkat çekicidir:

Kahramân-kuvvet Nerîmân-menzilet
Şâh Mahmûd bin Hân-ı 'Abdü'l-hamîd
...
Şimdi tîr-endâz olup Rüstem gibi
Oldı meydân-ı şecâ'atde ferîd

Alsa heybetle kemânın destine
Tir tir titrer gören mânend-i bîd
(Ceylan-Yılmaz, s.227)

→ Atışın yapılma nedeni:

II. Mahmud bir yaz günü geldiği Kağıthane Kasrı'nda kâh havuzu, kâh kırık seyreded-

ken göz ucuyla da dağın yüksekliğine bakış atmaktadır. Birdenbire çok eskiden oraya konmuş bir menzil olduğunu fark eder ve tüfek atmaya niyetlenir:

O şehensâh-ı zî-seyf ü kalem ikbâl ü şevketle
Temâşâyâ gelüp bu Kasr-ı Kâğıd-hâneye bir yaz
İderken gâh havzı seyr geh sahrâyı nezzâre
Göz ucuyla olup bâlâ-yı kuhsâra nigâh-endâz

Görüp şu menzil-i ser-cû-yı kadr-i esbakı nâgâh
Tüfeng atmak murâd itdi o şâh-ı ma'ârif-perdâz
(Gürel, s.629)

→ Atış yapılan yer:

II. Mahmud'un tüfek atışı yaptığı yerler arasında İshakıye Kasrı, Yıldız Kasrı, İhlamur Kasrı, Gülhane ve Göksu yer almaktadır:

Bir gün ol yektâ-süvâr-ı vâdî-i fenn ü hüner
Pîşgâh-ı Kasr-ı İshâkıyyede idüp karâr
(Gürel, s.603)

Ser-i Gül-hânede Yıldızda İhlamur u Göksuda
Nice destiyi vü beyzayı kırdı ol şâh-ı ma'ârif-sâz
(Gürel, s.629)

'Ayândur günden işte bir gün ol şeh Kasr-ı Yıldızda
Alup dest-i hümâyûnına ikbâl ile şeş-hâne
(Gürel, s.631)

→ Hedef olan nesne:

Tavuk yumurtası, devekuşu yumurtası, testi gibi nesnelere, padişahın tüfek atışları sırasında hedef görevi görmektedir:

Tam dokuz yüz elli dört gez menzili idüp hisâb
Dikdi tavuk beyzasın ol dâver-i himmet-şi'âr
(Gürel, s.603)

Bir beyza-i murg-ı cemel vaz' eylediler bî-bedel
Gezle olundu ol mahal tam biñ yüz elli beş şumâr
(Gürel, s.607)

Ser-i Gül-hânede Yıldızda İhlamur u Göksuda
Nice destiyi vü beyzayı kırdı ol şâh-ı ma'ârif-sâz
...
Hele Göksuda biñ beş yüz adımdan iki gez noksân
Sebûyı urdı menzil bozdı sultân-ı hüner-perdâz
(Gürel, s.629)

Kılup teb'îd-i menzil biñ yüz altmış hatve bâlâya
Sebû dikedürdi fermân eyleyüp hâkân-ı ser-efrâz
(Gürel, s.629)

Kılup fermân-ı dikkat biñ yüz elli beş adım câya
Bir a'lâ beyza-i murg-ı şütür dikedürdi meydâna
(Gürel, s.631)

İşte o şâh-ı nâmver 'arz eyleyüp nâsa hüner
Kıldı berây-ı nev-eser bir beyza-i tavuk nişân
(Gürel, s.632)

→ Atış uzaklığı:

“Gez”, “hatve”, “adım” gibi tabirlerle verilen atış uzaklıklarına göre, II. Mahmud dokuz yüz elli dört gez, bin yüz elli beş gez, bin beş yüz adımdan iki gez eksik, bin yüz altmış adım, bin yüz elli beş adım ve dokuz yüz elli dört gez gibi menzillerde atış yapmıştır:

Tam dokuz yüz elli dört gez menzili idüp hisâb
Dikdi tavuk beyzasın ol dâver-i himmet-şi'âr
(Gürel, s.603)

Bir beyza-i murg-ı celmel vaz' eylediler bî-bedel
Gezle olundı ol mahal tam biñ yüz elli beş şumâr
(Gürel, s.607)

Hele Göksuda biñ beş yüz adımdan iki gez noksân
Sebûyı urdı menzil bozdı sultân-ı hüner-perdâz
(Gürel, s.629)

Kılup teb'îd-i menzil biñ yüz altmış hatve bâlâya
Sebû dikedürdi fermân eyleyüp hâkân-ı ser-efrâz
(Gürel, s.629)

Kılup fermân-ı dikkat biñ yüz elli beş adım câya
Bir a'lâ beyza-i murg-ı şütür dikedürdi meydâna
(Gürel, s.631)

Dokuz yüz elli dört geze dikdi nişânı merkeze
Ehl-i kemâle cerbeze göstermek için nâgehân
(Gürel, s.632)

→ Tüfek ismi:

Padişah, “şuş-hâne” ve “İslimye işi” tüfeklerle atış yapmaktadır. “Şuş-hâne”, namlusunda altı yivi bulunan bir tüfek çeşididir. “İslimye” ise, bugün Bulgaristan sınırlarında kalan bir ilin adı olup muhtemelen orada yapılan tüfeklerden dolayı şiirde adı geçmektedir:

Destine *şeş-hâneyi* alup iki kurşunda
Kıldı kışr-ı beyzayı işkeste lâkin kaldı zâr
(Gürel, s.603)

Şeş-hâneyi alup ele kuhsâra virdi zelzele
Gûş-ı ‘adûya velvele saldı o şâh-ı nâm-dâr
(Gürel, s.607)

Alup *şeş-hâneyi* âgûşına şâhâne san’atla
Yedinci def’a bozdı menzili ol dâver-i şeh-bâz
(Gürel, s.630)

‘Ayândur günden işte bir gün ol şeh Kasr-ı Yıldızda
Alup dest-i hümâyûnına ikbâl ile *şeş-hâne*
(Gürel, s.631)

Alup ser-â-pâ zer-i beng *İslimye kârı bir tûfeng*
Üç kurşun atup bî-direng kırdı şeh-i sâhib-kırân
(Gürel, s.632)

→ Ok ismi:

II. Mahmud’un ok atıp nişan diktiğini söyleyen Leyla Hanım, “yek-süvâr”ın aynı zamanda bir ok çeşidi olmasından da yararlanarak sözcüğü ihamlı kullanmaktadır:

Atup tîri nişânı *yek-süvâre* dikdi Hân Mahmûd
‘Aceb görmüş mi böyle kahramânı dîde-i dünyâ
(Arslan, s.188)

→ Hedefi kaç kurşunla vurduğu:

Padişah bir keresinde iki kurşunla yumurtayı kırarken, bir keresinde de üç kurşun atarak hedefi vurmuştur:

Destine *şeş-hâneyi* alup *iki kurşunda*
Kıldı kışr-ı beyzayı işkeste lâkin kaldı zâr
(Gürel, s.603)

Alup ser-â-pâ zer-i beng *İslimye kârı bir tûfeng*
Üç kurşun atup bî-direng kırdı şeh-i sâhib-kırân
(Gürel, s.632)

→ Hedefi kaçınıcı atışta vurduğu:

Mahmud Han'ın üçüncü atışta hedefi vurduğu olduğu gibi, yedinci defada menzili bozduğu da olmuştur:

Def'a-i sâlisde hurd idüp vasatdan beyzayı
Taş dikdi sâha-i san'atda şâh-ı Cem-vakâr
(Gürel, s.603)

Alup şeş-hâneyi âgûşına şâhâne san'atla
Yedinci def'a bozdı menzili ol dâver-i şeh-bâz
(Gürel, s.630)

→ Taş dikme tarihi:

Ok atışında da, tüfek atışında da taş dikme töreni önemli bir yer tutmaktadır. Leyla Hanım, II. Mahmud'un taş dikmesiyle düşmanın kahırlandığını söylerken; Enderunlu Vâsıf, ağırbaşlılıkta Cem gibi olan şahın san'at ve gayret sahalarına taş diktiğini belirtmektedir:

Kulı Leylâ didi harf-i mücevher ile târihin
Yine hâkân-ı 'âlem *dikdi taş* kahr ola a'dâ
(Arslan, s.189)

Def'a-i sâlisde hurd idüp vasatdan beyzayı
Taş dikdi sâha-i san'atda şâh-ı Cem-vakâr

Vâsıf ne söz bu san'ata târîh-i cevher-zînete
Taş dikdi sahn-ı himmete şâh-ı cihân-ı Cem-vakâr
(Gürel, s.607)

Sezâ cevher kalemle yazsalar târihini Vâsıf
Hünerverlikde 'avn-i Hakla *taş dikdi* şeh-i mümtâz
(Gürel, s.630)

→ Ok Meydanı'nın Yenilenmesi:

Keçecizâde İzzet Molla aşağıdaki beyitlerinde, Ok Meydanı'nın yenilenmesi için padişahın emir verdiğini dile getirmektedir. "Kapısına tarihini yazdım: Ok Meydanı Tekkesi yenilendi" diyerek bu olaya tarih düşürür:

Emr idüp bu dergehin tecdîdini
Halka bir bâb açdı hâkân-ı reşîd

...

Bâbına nakş eyledüm târîhini
Tekye-i Meydân-ı Tîr oldu cedîd (1233)
(Ceylan-Yılmaz, s. 228)

Enderunlu Vâsîf, Leyla Hanım ve Keçecizâde İzzet Molla'ya ait tarih manzumeleri bize göstermektedir ki, tüfek ve ok atıcılığında II. Mahmud'un hatırı sayılır bir deneyimi olmuştur. Ulaşabildiğimiz divanlardaki bu şiirleri detaylı bir okuma ile değerlendirdiğimizde, pek çok bilgi elde edilebilmektedir. Bilindiği gibi atıcılıkta rüzgârın yönü önemlidir ve beyitlere bakılırsa, rüzgâr nereden eserse essin padişahın tüfeği için sorun olmamaktadır. Gülhane, Göksu gibi açık alanlarda ya da İshakiye, Yıldız, İhlamur kasırlarının bahçelerinde atışlar yapılmaktadır. Atışlar için yeni menziller açıldığı gibi, padişahın çok eskiden açılmış bir menzili fark etmesi üzerine de bir müsabaka başlayabilmektedir. Tavuk yumurtasından devekuşu yumurtasına, hatta testiye varıncaya kadar pek çok nesne hedef olabilmektedir. II. Mahmud bazen üçüncü, bazen de yedinci atışta hedefi vurmaktadır. Beyitlerde geçen “Şeş-hâne” veya “İslimye” yapımı tüfekler ile “yek-süvâr” oku gibi isimler, atış yapılan silahların çeşidini gösteren özel adlardır. “Gez”, “hatve”, “adım”, “menzil boz-”, “nişân dik-”, “kurşun”, “hurd it-”, “taş dik-”, “tüfeng-endâz”, “tîr-endâz”, “tüfeng at-”, “tîr at-”, “kemân” gibi ok ve tüfek atıcılığına dair terim ve tabirleri bir arada kullanılması da, şiirlerde konuyla ilgili tenasübü güçlendirmektedir. Bir beyitte geçen, padişahın atış uzaklığının bin yüz elli beş adım olmasını ferman kılması ise muhtemelen bir rekor denemesi içindir. Mahmud Han, bizzat yarışmacı olarak müsabakalara katıldığı gibi, spora meraklı bir padişah olarak bu karşılaşmaların yapıldığı alanların fizikî durumuyla da ilgilenmiştir. Ok Meydanı Tekkesi'nin yenilenmesini emretmesi, bunun bir göstergesidir.

Bibliyografya:

- ALPARSLAN, Ali (1999). “Mahmud II”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 57-62.
- ARSLAN, Mehmet (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul, Kitabevi.
- CEYLAN, Ömür – Ozan YILMAZ (2005). *Hazana Sürgün Bahar*. İstanbul, Kitap Sarayı.
- ERALP, T. Nejat (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar*. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ERKAL, Mustafa (1983). *Sosyolojik Açıdan Spor*. İstanbul.
- GÜREL Rahşan (t.y). *Enderunlu Vâsîf Divanı*. İstanbul, Kitabevi.
- GÜVEN, Özbay (1999). *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İSEN, Mustafa – A. Fuat BİLKAN (1997). *Sultan Şairler*. Ankara, Akçağ Yayınları, s. 239, 289.

KAHRAMAN, Atıf (1995). *Osmanlıda Spor*. Ankara.

KETEN, Mustafa (1974). *Türkiye’de Spor*. Ankara.

YÜCEL, Ünsal (1967). “Sultan Mahmut II Devrinde Okçuluk”, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 10, s. 90.

Özet

II. Mahmud, padişah kimliğinin yanı sıra, ok ve tüfek atıcılığında da başarılı isimlerden birisidir. Dönemin şiir dünyasından -kısmî de olsa- bu konuda bilgi edinebilmektedir. Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Molla ve Leyla Hanım gibi bazı şairlerin divanlarındaki tarih manzumeleri, II. Mahmud’un atıcılığına dair şiirsel bir malzeme sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: II. Mahmud, ok atmak, tüfek atmak.

Abstract

Mahmut II is also successful in archery and shooting along with his ruler identity. This could also be learnt -albeit partial- from poetry world of that time. History poems in collected poems of some poets such as Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Molla and Lady Leyla offer poetic materials on Mahmut II’s shooting.

Key Words: Mahmud II, to shoot an arrow, to fire a rifle.